

Не чарнілам, а крывёю⁴¹¹

На зломе дзвюх эпох злавесных,
У неспрыальным ветры злым,
Сваё жыццё прайшоў я чэсна:
Пясьняр, змагар, бядняк празь век, —
Быў перш за ўсё я — чалавек.
Уладзімер Жылка „Тастамант”
Мне лёсам вызначаны
Гэтакі прымус.
Аб шчасці сяння
Можна сьніць і марыць.
За тое,
Што я толькі — беларус,
Мне гэтая кара!
Я кару іхную
З пагардаю прыняў,
Бо я — сын верны
Маці-Беларусі.
І я сьвятога,
Гордага імя
Не адракуся!!!

⁴¹⁰ Юрка Віцьбіч (1905-1975) — пісьменьнік, грамадзкі дзеяч, рэдактар часопісу „Шыпшына”.

⁴¹¹ Друкуецца паводле рукапісу, які захоўваецца ў архіве БІНіМа (Нью-Ёрк). Верагодна, што гэта — адныя з першых накідаў задуманай Юркам Віцьбічам кнігі „Не чарнілам, а крывёю”. На першых старонках рукапіснага сшытка зьмешчаны радкі з вершаў беларускіх паэтаў. Можна меркаваць, што гэта — эпіграфы да асобных нарысаў жыццяпісу пісьменьнікаў. Шэраг нарысаў пад агульнай назвай „З кнігі „Не чарнілам, а крывёю” быў апублікаваны ў розных пэрыядычных выданнях. Г.л.: Бібліяграфія твораў Юркі Віцьбіча ў кнізе: „Архіўная кніга”. Нью-Ёрк, 1997, с. 404-441.

Тодар Лебяда
„Надпіс на сыцяне 95-й камэры”
*Церні ня зьвялі, церні замоўклі, –
бачыўя сёньня, бачыў праз вокны.
Зь іхных калючак, зь іхных бальзамаў
вяжуць вянок мне, вяжуць – я знаю.*
Язэп Пушча
„Вечар асеньні, вечар маўклівы”
*Боль дурны я загаю,
Загаю і не загіну.
Як каханую сваю,
Я люблю Краіну.
Уладзімер Хадзька
„Пасярод зямлі аблонь”
Пайду ў сенажаці,
пайду на вазёры.
Не журыся, мая маці, наша доля – гора.
Або крыжам лягу,
або захлынуся.
Будуць мне тады пасагай сьлёзы Беларусі.
Уладзімер Дубоўка „Грахі чубатыя”
Мастацкі дух ніколі не памрэ.
Не пахаваць яго пад курганамі,
ня вычартаць гадам і вякамі.
Яму ў агні някельным не згарэць.
Ён вырвецца з багны разводзьдзем буйным рэк
і загарыцца зноў бліскучымі агнямі.
Алесь Дудар. „У музэі залатую бранзалету”
Да самага скопу
Усякім прымусам
І сіле прыгону
Скажу: „Беларусам
Павек астануся!” –
Свае ўласнай волі
Ня здраджу ніколі.
Власт
Ваша імя сьвятое цяпер
Вырываюць з крывёю ўжывых,
І сьмяецца у вус Крыважэр
Над ахвярамі ўчынкаў сваіх.*

*Паліняў, у задуме стаіць
Край адвечнай, жывой пекнаты.
Аб вас гутарка ў сьвет не бяжыць,
Закаціўся ваш век залаты,
Адзьвінеўшы, ў імгле ён заціх...
Глум нясьцярпны, і гвалт, і кірмаш...
У няволі сярод чужых
Памірае патомак ваш.
Масей Сяднёў.
„Крывічам”. Нова-Іванаўскі лягер. 1937*

Александровіч Андрэй – 10 год

У вадной са сваіх паэмаў паэта піша аб сабе і аб сваёй Радзіме:

...а па Александровічу Андрэю
ахрысьцілася ў завеях
і цяпер завецца
Беларусьсю Савецкай.

У час допытаў сьледчыя НКВД зламалі яму два рабры. Пасьля гэтага ён трапіў на 10 год за Палярны Круг у Ігарку. На сабе асабова паэта адчуў, што значыць „Беларусь Савецкая”.

Аляхновіч Мікола – 8 год

У „Пішчалінскім замку” (Менская турма) спрабаваў скончыць жыцьцё самагубствам. Ён іржавым цвіком ускрыў сабе на руках вены. І, непрытомнага ад страты крыві, яго зьнясылі ў турэмную бальніцу, там крыху падлячылі, а потым саслалі на 5 год у Сібір.

Аляхновіч Францішак (Монвід) – 10 год, Салаўкі

Жывучы ў Вільні, паверыў савецкай прапагандзе, што ў СССР будзеца беларускі дом, і пераехаў з Польшчы ў Менск. Празь нейкі нязначны час ДПУ яго арыштавала й саслала на 10 год на агульнавядомыя Салаўкі. Там досыць папакутваў, пакуль „фашыстоўская Польшча” не абмяняла яго на аднаго патрэбнага бальшавіком польскага камуністага. У час вайны, ужо цяжка хворы, забіты ў сябе на кватэры агентам НКВД. У ягоным пахаванні прынялі ўдзел шырокія колы Вільні. Нават тэндэнцыйная польская прэса адзначыла, што такога пахаваньня горад ня бачыў з часу пахаваньня сэрца маршала Пілсудскага.

Баранавых Сымон (Баранаў) – 8 год,

Марыінск – Нова-Іванаўск – Калыма

Ніхто з маладых беларускіх пісьменьнікаў, акрамя Каваля Васіля, ня здолеў так яскрава паказаць сялянскую цягу да зямлі, як Сымон

Баранавых. Ягоны ўлюбёны герой – гэта селянін, які, працуючы, нібы чорны вол, ад досьвітку да змроку, стварае нарэшце сваім мазалём і гарбом на месцы багны або пушчы сваю гаспадарку. Зразумела, што сьпярга большавіцкія крытыкі залічылі Баранавых ў ранг кулацкіх пісьменьнікаў, а потым НКВД зрабіла з гэтага адпаведныя вывады.

У эшалёне зняволеных беларусаў, які марудна рушыўся ад Марыінску да Ўладывастоку, Баранавых пазнаёміў аднойчы сваіх сяброў з сюжэтам свайго першага і апошняга рамана „Калі ўзыходзіла сонца”, які перад сваім арыштам ён скончыў і здаў у друк. Трэ’ было здзіўляцца, зь якой падрабязнасьцю, амаль слова ў слова, перадаваў ён змест вялікага творца. Галоўны герой гэтага рамана гіне ў той момант, калі пасыля ўпартай барацьбы са шматлікімі перашкодамі нарэшце пачало ўзыходзіць сонца ягоных найлепшых надзеяў. Усе папарэднія апавяданьні і аповесці Баранавых здаваліся „пробай пёрка” ў параўнаньні з гэтым вялікім раманам, які меўся аздобиць сабой беларускую мастацкую літаратуру. І вось і сам таленавіты аўтар, сапраўдны сын свайго народу, гіне, „калі нарэшце ўзышло сонца” ягоных пісьменьніцкіх імкненьняў. Чорныя большавіцкія хмары назаўсёды закрылі ад чытачоў гэтае яскравае сонца.

Яшчэ зь Менскае турмы Баранавых пісаў заявы на імя Сталіна, Калініна, Яжова і іншых савецкіх правадыроў з просьбай перагледзець ягоную справу. Пісьменьнік усё яшчэ спадзяваўся, што ягоны арышт – нейкае непаразумеьне і яго абавязкова вызваляць. Празь нейкі тэрмін прыйшоў адказ: „Ваша справа скончана й больш пераглядацца ня будзе”.

Так, сапраўды, справа пісьменьніка была скончана. Баранавых меў тыповае для ўнука й сына селяніна моцнае здароўе, але, трапіўшы пасыля шэрагу турэмных этапаў на Калыму, ён у хуткім часе апынуўся ў ліку „дахадзягаў”. Так на мове савецкай катаргі называюць тых зняволеных, зь якіх ужо выпіснута ўсе сілы, і яны неўзабаве маюць памерці.

Справа была скончана, але хочацца думаць, што прыйдзе сьветлы час, і яна будзе перагледжана вольным народам.

Бранштэйн Якаў

Савецкая ўлада мела на мэце знішчыць нашу нацыянальную інтэлігенцыю. Адзін за адным знікалі за турэмнай брамай беларускія пісьменьнікі. З дапамогай катаваньня, падрабленых дакумэнтаў, крывасьведкаў сьледчыя НКВД фабрыкавалі акты абвінавачваньняў. Ім шчыра дапамагалі ў гэтым пісьменьнікі-камуністы. І асабліва

вылучаўся ў гэтай галіне крытык Якаў Бранштэйн. Па даручэнню НКВД ён пісаў такія „рэцэнзіі” на творчасць арыштаваных пісьменьнікаў, што нават пратаколы сьледстваў здаваліся больш гуманнымі ў параўнаньні зь імі. За гэтую сваю подлую працу неўк Бранштэйн атрымаў годнасьць прафэсара. Але ўсё-ж няма „пад сонцам Сталінскай Канстытуцыі” ні адной устойлівае кар’еры.

„Аднойчы ўначы, – расказвае адзін малады паэта, – выклікалі мяне зь Менскае турмы ў будынак НКВД на допыт. Звычайна нас перавозіла туды адна з тых страшных і пашыраных у СССР аўтамашынаў, якім народ даў красамоўнае імя „чорны воран”. Жудасная, без вакенцаў, яна і ў сярэдзіне падзялялася на рад катухоў, каб абвінавачаньня ня зносіліся паміж сабой. Усё-ж пераборкі не даходзілі да столі машыны, і звычайна ў час кароткага пераезду абвінавачаньня перагаворваліся, назваўшы сьпярыша сваё імя. І вось толькі я назваў сваё прозьвішча, як пачуў із суседняга катуха адказ:

– Бранштэйн.

Не даючы веры сваім вушам, я перапытаў:

– Які Бранштэйн?

– Якаў Бранштэйн, крытык.

Тут я ня вытрымаў і, успомніўшы ягоньня рэцэнзіі, пачаў лаяцца, а ў адказ чуў толькі адзінае:

– Дык я-ж цяпер таксама з вамі. Я – з вамі!”

Не, ніколі Якаў Бранштэйн ня будзе разам з гаротнымі песьнярамі беларускага народу. Ягоньня больш-менш аб’ектыўныя артыкулы пра творчасць нашых паасобных пісьменьнікаў ніколі не пераважаць сабой ягоных ганебных „рэцэнзіяў”-пашквіляў.

Галубок Уладыслаў

Гэта быў разнабочна даравіты самародак – драматург, рэжысэр, мастак, паэта, бэлетрыст. А галоўнае, гэта быў шчыры беларус, які ўсе свае здольнасьці ахвяраваў свайму народу. Створаны ім вандроўны тэатар, напамінаючы часам цыганскі табар, аб’ездзіў амаль усе шматлікія мястэчкі Беларусі, пранікаючы ў самыя глухія вёскі яе. Гледачы гэтага сапраўды народнага тэатру не крычалі „біс” або „браву”, але часта ўголас сьмяяліся або плакалі...

У Суражы, калі скончылася пастаноўка п’есы Галубка „Плытагоны”, да аўтара падышоў селянін-дзед. У яго на нагах былі лапці-кавярзні, на галаве маргелка⁴¹², а на плячах – стары латаны кажух. Паказваючы на сваю вопратку, ён сказаў:

⁴¹² Лямцавы капялюш.

– Дзядзька Галубок, вось гэты кажух мяне так ня грэе, як твае „Плытагоны” мяне сагрэлі.

Пасьля Галубок расказваў, што ніякі ганарар ён не прамыняе на гэтую падзяку суражскага дзеда.

Галубок быў беларус, таму ён атрымаў ад савецкай улады ня ордэн, а 10 год турмы. Розныя крыніцы даносяць, што ён недзе ў Сібіры загінуў.

Гваздоў Мікола – 3 гады, Ухт-Пячора

Паходзіць зь Віцебшчыны, скончыў у Віцебску кінотэхнікум, вучыўся ў БДУ.

Ён быў разнабочна даравітым чалавекам. Прагледзеўшы той ці іншы кінафільм, Гваздоў пісаў на яго рэцэнзію непараўнальна лепш за таго ці іншага прысяжнага тэатральнага крытыка. Музычныя інструмэнты – ці то гітара, ці то скрыпка, ці то мандаліна – гучалі ў ягоных руках, як у сапраўднага маэстро. Усё-ж перш за ўсё ён быў паэтам са сваім асаблівым тварам мадэрністага. Ягоны верш „Кавалак ночы ў Бэрліне” зьяўляецца ўзорам сапраўднага мастацтва. Ён быў яшчэ зусім малады, яшчэ толькі пачыналася ягонае сьведомае жыццё, але...

НКВД саслала Гваздова на 3 гады – на край сьвету – у далёкую суровую Ухт-Пячору. Празь невялікі час ягоныя сябры Сяднёў і Хатулёў атрымалі адтуль ліст з просьбай: „Прышліце мне гальштук”. Гэтая просьба не патрабуе тлумачэньня.

І ўспамінаецца баляда Гваздова аб расстраляных, якія некалі выбухнуць з-пад зямлі дынамітам.

Суднік Канстантын – 6 год

Ёсьць маладыя пісьменьнікі-пачаткоўцы, якія вельмі ганарацца сваім знаёмствам, часта эфэмерным, з тым ці іншым сталым пісьменьнікам. Да ліку такіх маладых належаў студэнт БДУ Канстантын Суднік. Прынамсі, ён заўсёды і ўсюды, пры ўсякім зручным, а часам і зусім ня зручным выпадку, гаварыў:

– Я знаёмы зь Язэпам Пушчам. Ён хваліў мой падрыхтаваны да друку зборнік „Гукі сэрца”.

Кажуць, што гэты зборнік меў усе дзіцячыя пісьменьніцкія хваробы, але, разам з тым, сьведчыў і аб таленавітасьці Судніка, якую заўважыў Пушча. Суднік ведаў напамяць усяго Пушчу і, шукаючы свайго собскага творчага твару, рушыў менавіта ў гэтым кірунку.

Калі як паэта-лірык Суднік толькі ўваходзіў у літаратуру, дык як майстра эпіграмы ён адразу вылучыўся сярод шматлікіх аўтараў-

пачаткоўцаў. Зразумела, што пераважную большасць гэтых эпіграмаў ні ў якім разе нельга было друкаваць. Накіраваныя, галоўным чынам, супраць сталінскіх лізуноў, яны пачыналі жыць без газэтаў і часапісаў. Сатыра – старая грозная зброя. Таму за эпіграму

У Александровіча Андрэя

адно голая ідэя...

аўтара пачалі абвінавачваць у спробе ахаяць пралетарскую літаратуру. А такіх эпіграмаў былі дзясяткі, і ўсе яны, як адзначалі ў сваіх пратаколах сьледчыя НКВД, зьяўляюцца контрсавецкімі творамі.

Хведаровіч Мікола (Чарнушэвіч Мікола)

Нарадзіўся ў 1904. Капыль. Брат Чарнушэвіча Нічышара.

Успамінаецца адзін зь лепшых вершаў паэта, прысьвечаны разгрому панскай Польшчай у 1927 г. Беларускае Сялянска-Работніцкае Грамады. Зь вялікім абурэньнем чытаў ён тады ў час мітыngu з трыбуны на Пляцы Волі ў Менску:

Краіна! Краіна!

Сыноў павялі

на ганьбу,

на зьдзекі,

на мукі...

Здавалася, ягоны палкі пратэст ад шчырага сэрца паляцеў адсюль аж да кратаў Картуз-Бярозы й Лукішак.

Прайшло ўсяго толькі 6 год. У 1933 г. НКВД арыштоўвае 96 выдатных дзеячаў Заходняе Беларусі, пачынаючы з паслоў „Грамады”: Рак-Міхайлоўскага, Мятлы, Гаўрыліка, Дварчаніна. Частку зь іх пакаралі сьмерцю, частку на доўгі тэрмін саслалі ў Сібір.

А яшчэ праз 3 гады НКВД саслала туды й Хведаровіча. Разам зь лепшымі сынамі Краіны балышавікі павялі паэта

на ганьбу,

на зьдзекі,

на мукі...

Шалай Макар

Ніколі Менская турма ня бачыла ў сваіх мурах такой колькасці інтэлігентаў, як за часы савецкай улады. Тут, чакаючы суда, гібелі, пакутвалі акадэмікі й прафэсары, пісьменьнікі й крытыкі, мастакі і акторы, дактары і інжынэры. Цяжка (нявыказна цяжка) у турме, але ўсё-ж яна – яшчэ ня могілкі і арыштанты – ня трупы. Яшчэ пульс у сэрца, яшчэ асацыююцца думкі. Таму часам інтэлігенты распачыналі спрэчку вакол той ці іншай літаратурнай тэмы. Яны цытавалі

напамяць клясыкаў сусветнай літаратуры й сваіх айчынных пісьменьнікаў, спасылаючыся на шматлікія капітальныя працы беларускіх і замежных вучоных.

Такія дыскусіі мелі мейсца і ў той камэры, дзе сядзеў малады крытык Макар Шалай. Спачатку ён не прымаў у іх ніякага ўдзелу і, здавалася, нават спаў, лежачы на сваім верхнім палку. На яго таксама ніхто з дыспутантаў не звяртаў ніякай увагі. Але раптам, калі спрэчкі дасягалі кульмінацыйнага пункту, адтуль, зверху, раздаваўся гучны зык: „Гы-ы-ы!”. Магчыма, менавіта з гэтым крыкам кідаўся ў атаку на гусараў Радзівіла казакі Антона Нябабы. У сапраўднасьці з гэтым крыкам кумільгом зьятаў са свайго палка ўніз Макар Шалай, і адразу пачыналася нешта вельмі падобнае да збіваньня царом Ірадам юдзейскіх маладзенцаў. Празь якіх-небудзь пяць хвілінak акадэмікі й прафэсары неяк зьбянтэжана паглядвалі і адзін на аднаго і на маладога бязвусага крытыка, іхнага ўчарашняга студэнта, які перакуліў тэзісы ўсёй камэры так-жа лёгка, як хлапчук разбурае кэртавы дамок. А тым часам Макар Шалай ужо зноў ляжаў на сваім верхнім палку сам-насам са сваімі думкамі.

Ніхто так ня кпіў са сьледчых, як Макар Шалай. І зразумела, што гэтыя кпіны ён часьцей падаваў пад такой сафістычнай падліўкай, што не адразу можна было адчуць усю горкасьць прыгатаванае ім ежы. А часам і проста абсячэ сьледчага, і той нават ня ведае, пра што далей пытацца ў Макара. Такім чынам ён абышоў усіх старых дасьведчаных сьледчых і нарэшце патрапіў да маладога стажора.

Калі стажор, які прыйшоў на пасаду сьледчага адразу ад варштату, ня маючы за сьпіной амаль ніякай агульнай і прафэсійнай адукацыі, зірнуў на Шалаю, дык вельмі ўзрадаваўся. Перад ім стаяў зь вельмі пакорлівым выразам на твары сьціплы юнак. Стажор нават усьміхнуўся, бо нельга было сумнявацца, што ягоны дэбют пройдзе паспяхова.

На ўсе рашуча запытаньні стажора Шалай даваў самыя падрабязныя станоўчыя адказы. На пытаньне:

– А скажыце, вы сапраўды хацелі адарваць БССР ад СССР?

Ён адразу адказваў:

– А як-жа, зразумела, хацелі.

– І далучыць яе да Польшчы? – падказаў сьледчы.

– Не, чаму да Польшчы? – нават абураўся абвінавачаны. – Крый Божа нас ад гэтага. Мы хацелі далучыць яе да Індыі.

І стажор, для якога Індыя зьяўлялася „terra incognita”, з паслухмянасьцю фанографа запісаў гэты адказ.

У гэты момант у пакой увайшоў стары следчы.

– Ну, як? – запытаўся ён у стажора, і той задаволенна адказаў:

– На пяць з прысыпкай. Прызнаўся ва ўсім.

Следчы спадылба зірнуў на Шалая, як на свайго старога знаёмага, неяк недаверліва гмыкнуў і пачаў чытаць пратакол следства. А Шалай тым часам сядзеў на крэсьле з тварам пераможанага, які нарэшце ня вытрымаў націску нязружных фактаў. Калі следчы дайшоў да Індыі, ягоны твар пачырванеў. Гэты дасьціпны адказ красамоўна падкрэсьліваў усю беспадстаўнасьць бальшавіцкіх абвінавачаньняў і, выйшаўшы з пакояў НКВД, прагучаў па ўсёй краіне, як аплявуха па твары савецкай, з дазволу сказаць, юстыцыі.

Следчы з лаянкай вытурыў стажора вон і яшчэ з большай лаянкай пагнаў Шалая ў карцар.